

IN MEMORIAM

ЗА САБИНА БЕЛЯЕВА — С ГОРЕСТ И ГОРДОСТ

Да се пише за Сабина Беляева в минало време е мъчително и изглежда — вероятно дълго ще е така — абсурдно. Щедро надарена и щедро раздаваща се, скроена не по нашенски стандарти, тя присъстваше ярко в живота ни — с оригиналните си творчески прозрения и човешко обаяние, с артистичното си слънчево излъчване. Допирът с нея, споделено мнение или дори шеговито подхвърлена реплика, действаше оздравително. Мнозина със закъснение изживяха откритието, че в техния душевен свят Сабина е заела дискретно пречистващо пространство, което не може да бъде подменено.

Сабина Беляева не просто мина през живота. Тя беше част от него, защото участваше, беше съпричастна. Тя откликваше на онова, което се случваше в света — покрай нея и по-далеч — поривисто и всеотдайно. Не понасяше фалша, безразличието. Ненавиждаше самодоволната посредственост. Духът ѝ стремително излизаше извън стандартите, не се препъваше в комплекси и самозащитни рефлексии, с които е така наспорил литературния ни бит.

Сабина показа, че в науката, както и в живота, е необходим характер. Тя беше заредена с антиконформизъм, не се превърна в сянка на нечий солиден писателски силует. Тя не умееше, а мисля, че и не желаше да прави „научна кариера“ в общоприетия смисъл на понятието. Тя не пресмяташе и не планираше своя „растеж на научен работник“ (обикнатото клише в жаргона на ведомственото мислене). Тя просто раждаше, износваше и разработваше своите съкровени хрумвания и идеи, превръщайки ги — с интелектуално напрежение и всеотдайност — в текстове.

Сабина Беляева съчетава забележителна критическа интуиция със склонност към проблемно-теоретично мислене. В основното поле на научните си изследвания, съвременната българска белетристика, тя виждаше проблеми, за чието решаване имаше потребност от нови идеи и подходи. Тя се насочи към неизследвани в нашата литературна наука хоризонти — към теорията на относителността и проблема за време-пространството в изкуството, към гледната точка в повествованието и киноезика, аналитичната психология и съвременното митотворчество. Въведе имена, стоящи малко-много извън традиционния цитатен репертоар — св. Августин и Кант, Айнщайн и Бахтин.

Нашата „официална“ литературна общественост се отнесе хладно към тези опити. Мяркаше се заплашителният призрак на структурализма и деидеологизацията. Освен това към традиционното у нас недоверие към новаторството се прибавяше — през седемдесетте години още повече, отколкото сега — закоравелият нашенски „маскулинизъм“, задоволяващ се най-често да разсъждава върху присъствието на талантиви изследователки в науката с веселия анекдот за общото между жената — научен работник и морското свинче...

Но и без шумни похвали, уважавана — впрочем от всички, включително и от скептично-мълчащите, Сабина пишеше своите статии и книги. Тя имаше изследователски инстинкт и морал, дар божи на откривател, за когото удовлетворението от получения отговор на научната задача е най-високата похвала. Като истински творец тя имаше своите върхове, кризисни мълчания и периоди на трескава продуктивност.

Сабина имаше пространствено въображение (мисля, че тук допълнително предимство ѝ даваше специалната ѝ музикална култура), което обяснява предпочитанията ѝ към проблемите на хронотопа, повествователната гледна точка, монгажа, структурата на цикъла творби, жанровите трансформации. Несъмнено тя искаше да проникне във вътрешното устройство на нещата, искаше да види как са „направени“. И по-нататък — как функционират, знаковата им натовареност. Имаше зрение за неусловимите с просто око смислоторни, символотораждани механизми. Затова не я задоволяваше планът на общите констатации, още повече случайте, когато констатациите се размиваха в словесна еквилибристика. Така тя не можеше да пише. Стилът ѝ излъчваше една чудесна сплав на строга взискателност (логическа яснота, аргументираност, прецизност на формулировките), интелектуално самочувствие на владеење на обекта, отразяващо се дори в енергичната, отривиста фраза, и артистична лекота, жива, комуникативна интонация, в която отношението към предполагаемия читател беше доверително-приобщаващо, а не сладниково-фамилиарно.

Склонността на Сабина Беляева да се вира в устройството на нещата обаче съвсем не означаваше затварянето ѝ в тясно езикови области на поетиката. Тъкмо обратното. Тя изминаваше възможно най-дългия херменевтичен път, при който, по собствените ѝ думи, казани в книгата „Преображенията на героя“ (1977), „интересът към отделния детайл, към частния, на пръв поглед второстепенен композиционен белег спонтанно прераства в интерес към човешките конфликти, характери и съдби, за да ни изведе до идеите на времето, до размисли за социалния и духовен климат на епохата.“ Диапазонът на контекстуалната отвореност в работите на Сабина Беляева и в плана на обекта, и в плана на метода наистина беше необичайно широк. Философските и частнонаучните теории, изкуствата (кино, живопис) предлагаха свои ракурси, подхвърляха ключове за тълкуване на литературните явления. От своя страна връзките между литературните явления се откриваха нашироко по историческата и типологическата ос (анalogии между литературата ни от 60-те и 20-те години, сходство между търсенията на наши и чужди — западноевропейски, руски, латиноамерикански — творци.) Имайки усет за межкултурните взаимопрониквания, Сабина Беляева същевременно настояваше да се държи сметка за родната традиция, за собствената логика на литературния процес.

Но има и нещо друго, което е особено важно в контекста на днешните ни методологически виждания. Сабина Беляева никога не изпадна в плен на класически разбираната хармония, в „монистично заслепление“ пред йерархическата стройност и непоклатимост на структурата, на системността, все едно каква — текстова, естетическа, идейно-мирогледна. Сякаш дори обратното. Влечеше я фрагментарният модел на света, парадоксалното „неевклидово“ мислене, „безкрайно малките частици“ на социалното битие, непостигнатата хармония между индивид и общество, ролята на случайността и вероятностните закони, които освобождават частицата от динамичните закони на макрокосмоса. И, разбира се, вътрешнотекстовата отграниченост, многоцентровост, множественост. В това изследователско поле имаше място за различни самобитни художници на българското слово, получаваха приносни интерпретации и коренотърсачеството на Васил Попов, и абсурдно карнавалният свят на Радичков. Отдавайки дан на „човека в света“, Сабина Беляева предпочиташе като изследователски проблем „света на човека“. Интересуваше я вътрешното „проективно“ пространство и времето на опита, вълнуваше я екзистенциалната проблематика в творби като „Звездите над кас“ на Павел Вежинов, „Лавина“ на Блага Димитрова, „Жълтата къща“ на Дончо Цончев. Този широк спектър от проблеми Сабина Беляева разработи с дълбочина и професионализъм в книгата си „Време, литература, човек“ (1986), останала недовидяна и неразтълкувана от нашата критика.

Сабина Беляева се отнасяше с чувство за отговорност към всичко, което вършеше. Тя не превърна собствения си просперитет в единствена заслужаваща амбиция и усилия цел. Като научен секретар в Института за литература и старши научен сътрудник в секцията по нова българска литература тя хвърли много сили не за свои лични, а за общи дела. Поемаше върху себе си с готовност и т. нар. „черна работа“. Беше съпричастна към съдбата на своите колеги, към въпроси, които за мнозина изглеждаха частни, второстепенни. Умееше да поема отговорност, ненавиждаше бюрократизма и бумацината в институтските работи и особено я угнетяваше апатията, липсата на творчески микроклимат.

Загубата на 2-и май връхлетя всички сякаш изневиделица, което покрай другото означаваше и това — че Сабина не беше се постарала да ни внуши сериозността на своето състояние. Два дни преди смъртта си тя чете на общо събрание годишния план на Института. Беше ѝ трудно, но отказа да я сменят. Това направи без патос и поза, просто тя вършеше поредната си работа. Самата тя предчувстваше своя край, за което беше отронила нехайно-насмешлива, самоиронична реплика. Тя не умееше да патетизира себе си. Патос проявяваше, гневно извишвайки звънкия си глас, когато отстояваше своите истини, когато бранеше хора и неща извън себе си.

Сега, с печалната необходимост на равностметката разбираме неща, които усещахме — каква ярка личност живееше сред нас. Раздялата със Сабира Беляева означава приобщаване към нея — в текстовете и спомените, в уроците по професионална отговорност и нравственост, — в онова, „вътрешно“ пространство и време на опита, което е неподвластно на смъртта.

Raya Kouncheva